

UDK 323:329(497.4 Ljubljana)"1921/23"

Protiliberalno občinsko vodstvo v Ljubljani 1921-1923

VASILIJ MELIK

dr., redni član SAZU, redni profesor v pokoju, Cankarjeva 11, SI-1000 Ljubljana

IZVLEČEK

Ljubljanska občina je bila desetletja v rokah liberalcev, ki so se do junija 1918 imenovali Narodno napredna stranka, odlej pa Jugoslovanska demokratska stranka. Prve povojne volitve so bile 26. aprila 1921. Na županskih volitvah 8. junija so nastopili katoliki (SLS), narodni socialisti, socialisti in komunisti proti liberalcem. Zdi se, da je imela ta povezava v sebi tudi določeno socialno naravo, slovenski poudarek in protibeograjsko ost. Protiliberalna povezava se je pojavila drugič ob županskih volitvah 28. septembra 1921, tretjič na občinski seji 23. maja 1922, četrtoč pa v Zvezi delovnega ljudstva oktobra 1922 in na decembrskih volitvah, ko je Zveza zmagala. Bila pa je preveč nenavadna družba, da bi mogla dolgo trajati. Komunisti so decembra 1923 izjavili, da bodo v občinskem svetu prešli v opozicijo proti zastopnikom SLS.

ABSTRACT

ANTI-LIBERAL MUNICIPALITY LEADERSHIP IN LJUBLJANA FROM 1921 TO 1923

The Ljubljana municipality had been in hands of the liberals for decades. They called themselves the National Progressive Party, but in June 1918 the name was changed into Yugoslav Democrat Party. The first post-war elections took place on the 26th April 1921. At the mayoral elections of the 8th June, the Catholics (Slovene People's Party), national socialists, socialists and communists were running against the liberals. It seems that this union was more of a social nature. The emphasis was on the Slovene national awareness and defiant attitude towards Belgrade. The anti-liberal union was formed for the second time at the mayoral elections on the 28th of September 1921, for the third time at the municipality meeting on the 23rd May 1922, and for the fourth time in the Union of the Working People in October 1922 as well as at the December elections, when the Union won. Nevertheless, the alliance was too strange to last. In December 1923, the communists declared that they would join the opposition against the representatives of the Slovene People's Party.

17. oktobra 1910 je dobila Ljubljana nov volilni red. Sprejel ga je kranjski deželni zbor; v njem je imela tedaj absolutno večino Slovenska ljudska stranka. Namen te večine je bil z novim ljubljanskim volilnim redom uničiti liberalno oblast v deželnem glavnem mestu. K temu naj bi pripomogle proporcionalne volitve, ki jih dotlej ni bilo, in širša volilna pravica za ženske. Med volilnimi upravičenci je bila tako petina žensk. Ženske so tako lahko tudi osebno glasovale, to pa prej ni bilo mogoče. Posebej pa so dobile volilno pravico vse učiteljice. Zaradi uršulink je to strašno razburilo liberalce. Zaradi premalo pretehtanega besedila 48. člena volilnega reda pa liberalci večine niso izgubili, ampak so jo obdržali. Od 45 občinskih odbornikov jih je dobila Narodno napredna stranka 23, torej ravno še dovolj. Dr. Ivan Tavčar je bil izvoljen za župana. Do naslednjih občinskih volitev je minilo skoraj natanko deset let.

Po vojni, 22. marca 1920, je deželna vlada sprejela načrt novega občinskega volilnega reda za Slovenijo in 15. maja je bila izdana uredba s tem volilnim redom. Uvedena je bila splošna moška in ženska volilna pravica. Julija je deželna

vlada sklenila, da bodo volitve 17. oktobra, toda beograjska vlada tega ni sprejela, zahtevala je revidiranje občinskega reda in je nazadnje z uredbo 17. februarja 1921 volilno pravico za ženske preprosto črtala. Iz Slovenije so bili tedaj v jugoslovanski vladi samo liberalci.

Ljubljanske občinske volitve so bile torej 26. aprila 1921. Župan Tavčar za novi občinski svet ni več kandidiral, tako se je že pred volitvami poslovil od županstva. Avgusta je imel sedemdesetletnico in njegovo zdravje ni bilo več zadovoljivo. Narodno napredna stranka se je od junija 1918 imenovala Jugoslovanska demokratska stranka, vedno bolj pa so se v njej križali nazori starinov in mladinov. Na volitvah je dobila 37% glasov. To je bila sicer relativna večina – vendar je bila ta mnogo manjša in manj pomembna kakor pred desetimi leti, ko je imela stranka za seboj 43% volilcev. Občinskih odbornikov je bilo 48. Posamezne liste so dobile:

18 odbornikov Jugoslovanska demokratska stranka (2812 glasov)

10 odbornikov Slovenska ljudska stranka (1554)

8 odbornikov Narodno-socialistična stranka (1326)

6 odbornikov Delavsko kmečka republikanska skupina volilcev (1051) (komunisti)

5 odbornikov Jugoslovanska socialnodemokratična stranka (806)

1 odbornika Samostojna kmetijska stranka za Slovenijo (140).

8. junija 1921 je bila prva seja novega občinskega odbora in na njej tudi županske volitve. Kandidat demokratske stranke (liberalcev) je bil dr. Karel Triller. Zanj so glasovali demokrati in z njimi povezan kmetijec, kmet iz Črne vasi. Tako je dobil Triller pri vseh treh glasovanjih največ 19 glasov. Odborniki SLS, narodni socialisti, socialisti in komunisti so glasovali proti Trillerju in pri tretjem, ožjem glasovanju je bil za župana izvoljen tiskarnar Anton Pesek, narodni socialist, za podžupana pa socialist dr. Ljudevit Perič. Tako je 8. junija 1921 prvič nastopila protoliberalna koalicija. Štiri stranke, od desnice do leve, so nastopile proti dotlej vladajočim liberalcem, stranki, ki je že desetletja predstavljala Ljubljano. Zdi se, da je imela ta povezava v sebi tudi določeno socialno naravo, slovenski poudarek in protibeograjsko ost. Slovenec je 9. junija navdušeno zapisal, da je "konec liberalne centralistične strahovlade". Protoliberalna koalicija pa ni bila muha enodnevnica. Njen drugi nastop je bil tri mesece pozneje, na občinski seji 28. septembra. Tedaj je bilo sporočeno, da "notranji minister izvolitve Antona Peska ljubljanskim županom ni mogel predložiti v najvišjo potrditev", ni pa bilo rečeno, ali so bili vzrok za to Peskovi spori z liberalnimi mladini ali druge stvari, o katerih so šušljali. Sporočeno je bilo tudi, da je minister razveljavil šest občinskih svetnikov, ki jih je izvolila delavsko kmečka republikanska skupina, ker so bili komunisti. Za novega župana je bil istega dne izvoljen zdravnik dr. Tone Jamar, narodni socialist. Ta izvolitve ni sprejel. Nato je bil izvoljen dr. Ljudevit Perič, ki je tako postal prvi socialistični župan Ljubljane.

18. februarja 1922 je kralj podpisal nov zakon o volitvah v občinska zastopstva v Sloveniji. Slovenski minister v Beogradu je bil tedaj z liberalci povezani Ivan Pucelj. Glavna misel nove volilne ureditve za Ljubljano je bila, da dobi stranka z relativno večino polovico vseh občinskih svetnikov in še propore v drugi polovici. To je bila po mnenju Vladimirja Ravniharja Žerjavova iznajdba. Seveda je računal na to, da bo imela demokratska stranka relativno večino in da bo na ta način znova zavladata v mestu. 19. maja 1922 je pokrajinska uprava z "odobrenjem ministra notranjih del in v smislu novega občinskega volilnega reda razpustila ljubljanski občinski svet". Kakor je izjavil župan Perič, za razpustitev ni bilo nobenih tehničnih razlogov. Hribar, ki je bil tedaj pokrajinski namestnik, je na očitke, da se je z razpustitvijo občinskega sveta pregrešil

proti občinski samoupravi in da je to storil zaradi strankarskopolitičnih namenov, odgovoril v svojih spominih. "Nič ni zgrešenejšega, ko takšna trditev", je zapisal. "Za razpust odločil sem se zgolj iz gospodarskih razlogov. Uradništvo Mestne hranilnice bilo je od občinskega sveta zahtevalo takšno zvišanje svojih službenih prejemkov, ki je daleč presevalo službene prejemke tako državnih kakor magistratnih uradnikov ... Prijateljsko sem župana Periča opozarjal, naj ... občinskemu svetu zahtev hranilničnega uradništva ne priporoča. ... Namignil sem mu tudi, da utegnem, ako se to zgodi, izvajati skrajne konsekvence ... Občinski svet je zahtevane poviške na županovo priporočilo sklenil. In zato je sledil razpust, ki ni imel nikakega drugega namena, ko da je glasen memento, naj se upelje takšno občinsko gospodarstvo, ki na ramena davkoplačevalcev ne bo nalagalo pretežkih bremen."

Gotovo pa se je težko izogniti vtisu, da je bil namen novega volilnega reda in razpustitve občinskega sveta vrniti ljubljansko občino v liberalne roke. Preden pa je prišlo do volitev, je prinesel občni zbor Jadranske banke na dan afero, ki je povzročila pravi razkol med starini in mladini v liberalni stranki. Dr. Vladimir Ravnihar je 2. junija izstopil iz vodstva demokratske stranke. Sledili so mu somišljeniki in starini so se začeli imenovati "skupina okoli Slovenskega naroda". Demokratska stranka je ostala mladinom z dr. Gregorjem Žerjavom na čelu in Jutrom kot glavnim glasilom.

Protoliberalno povezavo smo videli prvič ob županskih volitvah 8. junija 1921 in drugič ob županskih volitvah 28. septembra 1921. Tretjič se je pokazala po razpustitvi občinskega sveta na občinski seji 23. maja 1922. Četrtoč se je pokazala v Zvezi delovnega ljudstva. SLS, Peričevi socialisti in komunisti so se ožje povezali 26. oktobra 1922 s podpisom zapisnika sporazuma in 27. oktobra z velikim zborovanjem v unionski dvorani. Tako ustanovljena Zveza delovnega ljudstva je imela poseben komunalni program in skupno, enotno kandidatno listo; nosilec je bil dr. Ljudevit Perič. Volitve so bile 3. decembra 1922. Posamezne liste so dobile:

35 odbornikov Zveza delovnega ljudstva (3952 glasov)

8 odbornikov Jugoslovanska zajednica (2917)

5 odbornikov Jugoslovanska demokratska stranka (1822)

1 odbornika Socialnodemokratična stranka (Bernotovci) 283.

Razcep je preprečil liberalcem prvo mesto, relativno večino na volitvah in absolutno večino v občinskem svetu. Starini (Ravnihar) so nastopili kot Jugoslovanska zajednica v povezavi z narodnimi socialisti, mladini pa kot demokratska stranka. Skupaj so imeli 4739 glasov, toda zaradi razcepa ni to nič pomenilo. Relativno večino in pravo zmago je dobila Zveza delovnega

ljudstva. Ta je bila popolna slovenska posebnost v Jugoslaviji in nekaj povsem novega v slovenskem političnem življenju. Zato so o njej že precej pisali. Naj opozorim na razpravo Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922, ki jo je objavil Janko Prunk v Prispelkih za zgodovino delavskega gibanja leta 1971-72. Iz časa delovanja protoliberalne katoliško-socialistično-komunistične občinske večine v letu 1923 naj obudim spomin na dva dogodka: na imenovanje novega mestnega arhivarja in na Marxov trg in Mahničevo cesto.

Prvi ljubljanski mestni arhivar je bil Hribarjev ljubljenec, pesnik Anton Aškerc. V arhivu je delal od leta 1898 do smrti v letu 1912. Aškerčev naslednik je bil pesnik Oton Župančič, ki je nastopil službo arhivarja 1. februarja 1913, razrešen pa jo je bil oktobra 1922. Za novega arhivarja se je prijavilo osem kandidatov, med njimi tudi nekaj pisateljev. Po soglasnem sklepu mestnih odbornikov, ki so izšli iz Zveze delovnega ljudstva, je dobil mesto arhivarja Vladislav Fabjančič, ki je bil preporodovec, prostovoljec v srbski vojski, član srbskega dopisnega urada v Ženevi, komunistični poslanec v ustavodajni skupščini. Diplomiral je med prvo vojno v Fribourgu. V Slovenskem narodu je bil 28. aprila objavljen protest zoper klerikalno-komunistično zvezo, ki se je odločila za komunističnega Fabjančiča, čeprav naj bi imeli pravico do arhivarstva pisatelji. Podobno je napadlo Jutro komunistično-klerikalno večino, češ da je bilo arhivarsko mesto "vedno rezervirano odličnim literatom". Vendar je Fabjančič 5. maja prisegel in je takoj nato začel opravljati službo. Vodil je arhiv s presledkom vse do smrti 17. 6. 1950.

12. julija 1923 je občinski svet sprejel že prej v anketah in stavbnem odseku prediskutirana poimenovanja in preimenovanja približno petdesetih ljubljanskih ulic. "Po zaslugi črno-rdeče magistratne večine" je dobila Ljubljana Mahničevo ulico in Karl-Marxov trg. Tako je zapisalo Jutro 14. julija. Anton Mahnič, goriški profesor bogoslovja in nato krški škof, je dobil Mahničevo cesto – tako so poimenovali del Bleiweisove ceste med Gosposvetsko in Dunajsko cesto. Nekdanji Novi trg, ki je postal leta 1876 Turjaški trg, je dobil zdaj ime Marxov trg.

Zveza delovnega ljudstva je bila preveč nenavadna združba, da bi mogla dolgo trajati. Že 15. aprila 1923 je konferenca komunistov-zaupnikov iz vse Slovenije, ki je bila obenem usta-

novna konferenca Neodvisne delavske stranke Jugoslavije, obsodila dotedanje vodstvo komunistične stranke ter izključila iz nje Lovra Klemenčiča in Vladislava Fabjančiča. 4. decembra 1923 so imeli komunisti v ljubljanskem mestnem domu sestanek. Na njem je dr. Lemež poročal, da bodo v občinskem svetu prešli v opozicijo proti zastopnikom SLS. 10. junija 1924 je veliko županstvo razpustilo ljubljanski občinski svet z naslednjo utemeljitvijo: "Mestna občina, odnosno mestni magistrat se je geriral kot korporacija, za katero ni nobene nadrejene oblasti. V mestnih podjetjih je nastala taka nedisciplina, da je ogrožala ljubljansko mesto, njega javni red in mir. V večini ljubljanskega sveta so se pojavila stremljenja, ki so v nasprotju z zakonom o zaščiti države."

Peričevega županstva je bilo konec. Zdaj so bili na vrsti gerenti in vladni komisarji. Nekaj časa je bil gerent tudi Perič (29. 7. – 10. 11. 1924), v času, ko je bil v vladi Davidovič, večinoma pa so bili gerenti iz liberalnih vrst. Občinske volitve so bile v Ljubljani šele 2. oktobra 1927 in po njih je bil liberalec Dinko Puc izvoljen za župana. Malo pozneje sta tudi Marx in Mahnič izgubila svoji ulici. 13. novembra 1928 je občinski svet Mahničevo cesto znova vključil v Bleiweisovo cesto, Marxovemu trgu pa so vrnilo staro ime Novi trg.

Drugi viri in literatura:

Peter Ribnikar: Sejni zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918-1921, 3. del, Ljubljana 2002

Josip Mal: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana 1928 – Melita Pivec: Kronološki pregled glavnih dogodkov, str. 758

Kronika slovenskih mest 2, 1935 in 3, 1936 – Ljubljanska kronika 1921, 1922, 1923, 1924

Vladimir Ravnihar: Mojega življenja pot, Ljubljana 1997

Ivan Hribar: Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984

Jože Šorn: Vladislav Fabjančič – Zgodovinski časopis 4, 1950

Vlado Valenčič: Zgodovina ljubljanskih uličnih imen, Ljubljana 1989

Tone Ferenc: Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Ljubljana 1975